

DINAR ÇÖL OVASI KADIN GIYİMİ

Saadet ÖZGÜNDÜZ*

Afyon ilinin Dinar ilçesinde yer alan Çöl Ovası adıyla anılan bölge, Kılıçtakan ve Kumalar dağları arasında uzanan 20 km uzunluğunda, 10 km genişliğinde kapalı bir ovadır¹ (Harita: 1).

Ortaasya'dan batıya doğru göç eden Oğuz Türkleri müslümanlığı kabul ederek Türkmen adını almışlar ve onbirinci yüzyılda Anadolu'ya girerek, zamanla batıya kadar yayılmışlardır. Böylece toprağa yerleşen Türkmen toplulukları yerleşim yerlerine ata adlarını verdiklerinden adlarını, soylarını günümüzde de muhafaza etmişlerdir.

Konumuzu teşkil eden Çöl Ovası; Türkmen topluluklarının yoğun olduğu bir bölgedir. Aslının Çul Ovası'ndan geldiği kaynak kişilerce söylenmektedir². Bunun nedeni de bu yörede giyilen kıyafetlerdir. Afyon'un diğer yörelerine göre burada giyilenler daha canlı, daha renkli, daha zengin ve daha kalabalık bir görünüme sahiptir. Günlük yaşam içinde orta yaşın üstündekiler geleneksel giyimi kısmen korumaktadırlar. Ancak bu giyimin günümüz örneklerine bakıldığında eskiye oranla oldukça sadeleştiği görülür. Eskiden kendi dokuduğu kumaşı, önce giyen kadın, bu gün hazır kumaşlarla giyimini tamamlamaktadır. Böylece günümüz koşulları, yaşam biçimlerinin farklılaşması, kırsal alanlardan kentlere göç, sosyo ekonomik yapının değişmesi ve iletişim araçlarının köylere girmesi geleneksel el sanatlarını bir ölçüde yok etmiş, geleneksel giyimdeki değişikliği süratle hızlandırmıştır. Buna rağmen özel günlerde ve törenlerde geleneksel giyimi ana hatları ile de olsa görmek mümkün olmaktadır.

Çöl Ovası giyiminde süslemeye oldukça önem verilmiştir. Öyle ki günlük giysilerde bile giyilen bir yeleşin yakasına, kenarlarına dikilen düğmeler, bon-

cuklar ve değişik baş bağlama biçimleri yöre halkının süse ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Boyuna takılan incik, boncuk ve bitkilerden yapılan takılar da, Türkmen kadınlarının ince zevki ve becerisini kanıtlar niteliktedir.

Ele aldığımız Çöl Ovası'ndaki Haydarlı, Tatarlı, Bağcılar, Çiçektepe, Kadılar, Kınık, Horu (Akpınar) gibi köylerde yapılan gözlemler şunu göstermiştir ki, ortak kültürleri paylaşan köylerde bile birbirine benzeyen giysiler araştırıldığında ayrıntılarda farklılık görülmekte, giyim parçaları değişik isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Çöl Ovası kadın giyiminde, giyimi meydana getiren parçalar genel adları ile incelenirken, köylere göre adları değişen giyim parçaları da yöresel adları ile verilmiştir.

Genellikle Çöl Ovası kadın giyimi şu parçalardan oluşmaktadır.

Şalvar: İçe giyilir, ağı dar ve kısa, paçaları lastikli ve büzmelidir. Ağı ile uçkur arası kısa olduğu için bele kadar çıkarılmayıp kalçalar üzerinde dokuma uçkurla bağlanır.

Geniş olan paçalar ayak bileklerinde toplanır. Eskiden beyaz pamuklu dokuma kumaşlardan yapıp paçaları işlenirken şimdi kutnu ve çizgili kumaşlardan yapılmaktadır. Bu yöredeki bütün köylerde biçimleri aynı olup "top don" adı ile de anılır. Kadının günlük yaşantısında kolaylıklar sağlayan bir giyim parçasıdır.

Göynek: Yakasız, önden açık, boyu diz altına kadar inen ve tene giyilen gömleğe denir. Göğüs yakası göğüs altına kadar açıktır. Eskiden beyaz el dokuması pamuklu ve bürümcükten yapıp yaka ve kol ağızları oyalanırken, şimdi günlük hazır kumaşlardan yapılmakta, fakat eski biçimine sadık kalmaktadır. Çünkü yakası göğüs altına kadar açık olan göyneğin Türkmen kadını için pratikte işlevsel bir durumu vardır. Bağda, bahçede çalışan kadının bebeğini emzirebilmesi böylece daha kolay olmaktadır.

(*) Saadet ÖZGÜNDÜZ, Afyon Müzesi Arkeologu, 20.11.1989 tarihinde aramızdan ayrılmıştır.

(1) Ayhan KALKAN, Dinar 1984 Ank. Sayfa 6

(2) Haydarlı Belediye Başkanı Halil Tanan, yöre halkının giysilerini (çullarını) üstüste giymelerinden bu adı aldığını söylemiştir.

Sıkma: Sıfır yakalı ve önden açık, düğmeli kol-suz bir çeşit yeledir. Ön kısmı al ve yeşil kadifeden yapıldığı gibi pul ve boncuklarla da süslenerek süslü bir görünüm verilir. Köylere göre değişik isimler almasına rağmen fonksiyonu aynıdır. Açık olan göğüs kısmını örter ve göğsü sararak bir nevi korse görevini görür. Ekonomik duruma ve zevke göre bezden dikilip üzerine aplikeler yapıldığı gibi (Resim: 1) hazır malzeme olan boncuk ve su taşları ile de süslenildiği olur. Köylere göre verilen isimler değişiktir. Örneğin Bağcılar, Çiçektepe ve Ocaklı köylerinde bu giyim parçası "delme" adını alırken, Tatarlı da "cansıktı", Kadılar köyünde "cankıstı" adını almaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere oldukça dar bir biçimde olup göğüs kısmını sarması sağlanır. Bazı köylerde bu yeleklerin üzeri gümüş para ve toplarla süslenerek "akça" veya "ahça" adını almaktadır (Resim: 2).

Üçetek: Çitari, kutnu, altıparmak (renkli yollu kumaş) ve kadifeden iki yanı yırtmaçlı, önden açık, kenarları makremelerle veya su taşları ile süslü, arka ve yan etekler çeşitli motiflerle işli, kol ağzı genellikle yırtmaçlı, içi astarlı Türkmen kadınına simgeleyen bir dış giyim parçasıdır. Arka etekler yırtmaca kadar hayat ağacı motifi ile işlenir (Resim: 3). Pullar ve şeritlerle de süsleme yapılır. Bu yörede genellikle üç etekler tek giyilir. Ancak gelin giyiminde çift giyildiği görülmüştür. Afyon'un diğer yörelerinde görülen Türkmen giyimindeki gibi ön etek uçları çaprazlama belde bağlanarak üçgen oluşturulmaz, ön etekler olduğu gibi bırakılır. Böylece üzerine her çeşit çingil, süs takılan kemerin arkadaki güzelliği kapatılmamış olur. Ancak iş sırasında ön etekler bele sokularak daha rahat çalışma olanağı sağlanır.

Sarka: Kırmızı, bordo, mavi kadife veya çuhadan üzeri sırma ve pul işli, etrafı makremelerle süslü, önden açık, kollu ve boyu kısa olan cepkene "sarka" denildiği gibi, Haydarlı, Bağcılar ve Kadılar köyünde "salta", Çiçektepe köyünde de "fermene" adı verilmektedir. Bu cepkenler, Ocaklı, Bağcılar ve Haydarlıda omuz ve göğüs kısımlarına, hapishanede yapıldığı için dam boncuğu adı verilen top boncuklar takılarak süslenmektedir (Resim: 4, 5) Üçetek üstüne giyilir.

Futa (Fita) Öncek: İpekten olup çizgili desenleri olan kumaşın adı "futa"dır. Bu yörenin Türkmen kadını, önlüğünü fitaya benzeyen kumaşlardan yaptığı için bu adı vermiştir (Resim: 6) Ancak çok

eskiden dokuma kumaşlardan önlük yapıldığı da bir gerçektir.

Yörenin Bağcılar ve Çiçektepe köylerinde "peşkir" adını alan öncek, Tatarlı'da bele bağlanırken üst kısmı sarkıtılmaktadır. Haydarlı'da fita önlük üzerine "yağlık" adı verilen sırma işli mendil üçgen biçimde kuşağa tutturulmakta iken, bu gün "saçaklı" adı verilen, üzeri desenli, kenarları püsküllü hazır örtüler üçgeni öne gelmek üzere bele bağlanır (Resim: 16).

Fita öncekler iki yanlarında bağcıklarla bele tutturulduğu gibi genelde "kolan" adı verilen, renkli yün ipleri ile "çarpana" denilen, tezgahta dokunan, üzeri çeşitli desenlerle süslü bel bağı ile tutturulmaktadır.

Kolanlar; en fazla 3 cm eninde, 2-3 metre boyunda, uçları yün ve kıldan yapılmış renkli püskül ve boncuklarla süslüdür. Beldeki şal kuşağın üzerine önceği tutturmak için belin çevresini bir kaç kez dolanarak arkada bağlanır. Bu görüntüyü daha zenginleştirmek için Çiçektepe ve Kınık köylerinde "art koza" veya "saçlık" adı verilen, yanlara doğru çatallı, üst kısımları gümüş para, uçları püskül ve boncuklarla süslü kolan arkaya, daha az saçaklı ve kısa olan "yan kozalar" ise yanlardan bel bağına veya boncuklu kemer üzerine ilştirilir (Resim: 7).

Böylece bunlarla bu yöredeki Türkmen kadınının bel bölgesindeki zenginliği bir kat daha gösterişli bir görünüme bürünür.

Kapak Kurşak: Kanca ile tutturulmuş iki büyük tokası gümüş, bafon veya tombaktan, diğer kısımları çuha veya bezden yapılan kemere "çingilli kapak kurşak" (kuşak) veya "boncuk kemer" denilir. Üzeri çeşitli taşlarla süslü olanları da vardır.

Kemerin üst kısmı bez, alt kısmı deriden de yapılabilir. Bez üzerine çeşitli boncuktan süsler, düğmeler, göz boncukları, "çiril" veya "çingil" denilen madeni süsler dikilmiş, aralarına "deve dişi" (çilkak) denilen bereketin sembolü deniz kabukları serpiştirilmiştir. Bazen art ve yan kozalarda kemere ilştirilerek kemer bütünüyle zengin ve göz alıcı bir görünüme sahip olur (Resim: 8).

Şal Kuşak: Geleneksel Türkmen giyiminde yünlü dokumadan yapılmış bel kuşağı mutlaka kullanılmaktadır. Çeşitli desenler verilerek dokunan kuşak kare şeklinde ikiye katlanarak üçgen kısmı arkaya gelecek şekilde bağlandığı gibi üçgen sarkıtılmayarak düz biçimde de bağlanır.

Çöl ovasında kadınlar boyunlarına birkaç takıyı birden takarlar. Durumu iyi olanlar "gramisiye" adı verilen altın dizisini taktıkları gibi bunun yanına incik boncuktan, mercan ve akikten, hatta karanfil-den kendi yaptıkları kolyelerle boyunlarını süslerler.

Bu yörede ayağa giyilen "mes" (Resim: 9) kırmızı ve siyah renkte olup üzeri beyaz kabarıktır. Bazılarının yanlarına ayna konulduğu da olur. Genellikle gelin giyiminde kullanılan mes, "cızlavut" denilen lastik ile giyilir. Çoraplar ise Türkmen kadınının kendi boyadığı ve eğirdiği yünden çeşitli desenlerde örülür.

Baş Süslemesi: Türkmenlerde giyim tamamlayıcı unsuru olan baş süslemesine büyük önem verilmiştir. Bir bakıma kadının toplumdaki yeri baş bağlama biçiminden anlaşılır. Yörenin baş süslemesini meydana getiren parçalar şunlardır:

Terlik: Bezden yapılan üzeri boncuk ve pullarla işli olduğu gibi iki yanına "zülûf askısı" denilen boncuk süsler de dikilen içi astarlı bir çeşit takke (Resim: 10).

Zülûf Askısı: Mavi boncuktan yapılarak terliğin iki yanına dikilen veya iki yandaki düğmelere ilmikle geçirilerek zülûf üstlerine doğru sarkan süslerle "zülûf askısı" dendiği gibi köylere göre "duluk bastı" ve "duluk toplusu" adları da verilmektedir. Bunun altından olanlarına ise "duluk altını" denir.

Tozluğa: Renkli tüylerden yapılarak gelin başı süslemesinde kullanılan bir çeşit taçdır. "tozağı" da denir (Resim: 11).

Çeki: Alna bağlanan renkli krep örtülere "çeki", "çember" veya "çinçin" denir. Başa bağlanıp arkada sarkanlar "salındırma" veya "uçtu" adını alır. Yaş ilerledikçe uçtuların rengi değişir. Gençler al ve yeşil, yaşlılar ise mor ve siyah takarlar.

Arabeli: Çeki üzerine takılan gümüş ve paralardan oluşan fes takısının adıdır (Resim: 12).

Baş giyilen terlik, pul ve boncuklarla işlendiği gibi önüne penezlerden oluşan kafa altınları da dikilmiştir. Terliklerin iki yanından zülûf askısı veya duluk bastı denilen mavi boncuklardan oluşan süsler dikilerek sallandırıldığı gibi, terliğin iki yanına düğme dikilerek hazır olan bu süsler ilmikle düğmelere geçirilir. Terliğin üzerine kırmızı, yeşil çeki bağlanır. Arabeli denilen gümüş paralardan oluşan fes takısı kanca ile çekilere tutturulur. Böyle bir

baş süslemesi yeni gelinler için söz konusudur (Resim: 13). Yeni gelinler üç eteği çift giyerler. Akça denilen üzeri paralarla süslü yelek ise üç etek üstüne, sarka içine giyilir. Başa takılan gümüş fes takıları daha sonra boyun ve göğsü süsler. Çingilli kapak kuşak gelin giyimini tamamlayan en önemli takılardandır (Resim: 14).

Beldeki şal kuşağın üçgeni arkaya gelmek üzere bağlanır (Resim: 15). Öndeki fita öncek üzerine, eskiden sırma işli yağlık denilen mendiller takılırken, bu gün "saçaklı" denilen güllü hazır örtüler tutturulmakta, böylece eski gelenek bozularak bile olsa devam etmektedir (Resim: 16).

Genç kadınlar, "bürgü" denilen etrafı boncuk oyalı veya sarı abâniden baş örtüsünü üçgen biçimde katlayarak penezli veya zülûf askılı terliğin üzerine örter, çene altından yukarıda bağlarlar. Bunun üstüne alna çeki bağlayarak bürgünün uçlarını çekinin arasından geçirirler. Zülûf ve kahküllerini örtünün içinden çıkararak zülûf askılarını da sallandırır (Resim: 17). içe giyilen top don değişmemiştir. Üste giyilen fistan denilen uzun entari bazı köylerde yaygınlaşmış, üç etekler kalkmıştır. Fistan üzerine delme ya da sıkma denilen yelek mutlaka giyilmekte, fita öncek yerine de hazır kumaşlardan yapılan öncekler kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi geleneksel giyim giderek bozulmakta şehir ve köy karışımı bir giyim ortaya çıkmaktadır. Genç kızlar, saçlarını örerek aralarına örük boncuğu takarlar. Başa giyilen fes veya terlik süssüz olup üzerine sadece çeki çekerler.

Gelin başı bağlama ise ayrı bir tören gerektirmektedir. Kız evinden erkek evine giden gelinin başı, avluda müzik eşliğinde büyük bir özenle bağlanır. Başa pullu terlik geçirilir, öne al örtü, onun üstüne yeşil pullu, arkaya kırmızı pullu duvak örtülür. Üç, beş veya yedi adet çeşitli renkte uçtular başa bağlanarak arkada sarkıtılır. Bunların üstüne renkli tüylerden oluşan tozağı bağlanır. Geline takılan altınlar tozağının üzerine, onun altına da arabeli denilen gümüş fes takısı takılarak baş bağlama tamamlanır (Resim: 18, 19). Gelin akrabaları ile vedalaşarak baba evinden uğurlanır. Erkek tarafına teslim edilir.

Bu yöredeki köylerin bir kısmında gelin başı bakır, çinko sahan (tas) konarak yükseltilmektedir. Bu durumda tasın üzerine örtülen örtü çene altında bağlanıp, diğer örtü ve baş takıları aynen uygulanmaktadır.

Gelin başında kullanılan tozağı ve sahan Afyon'un bu yöresinde otantik özelliklerden olup sonraki günlerde bunlar kullanılmaz. Uçtu veya, salındırma adı verilen renkli krep örtüler açılarak "muştı" adı ile başa örtülür. Gelin başına bağlanan altın veya gümüş takılar da boyna ve göğüse takılır.

Sonuç

Görüldüğü gibi incelediğimiz Çöl Ovası Türkmen giyiminde daha çok yeni gelin giyimini vermeye çalıştık. Bunun sebebi de bu giyime daha itina gösterilmesi ve daha çok süslü olmasıdır.

Köylerde günlük yaşamda geleneksel giyimlerini devam ettiren orta yaşın üstündekiler bile ana hatları ile geleneksel giyimi devam ettirmelerine rağmen, giyim oldukça bozulmuş ve kolayına kaçılmıştır. Genç kesim ise geleneksel giyimi nerede ise bırakmıştır. Ancak tören ve düğünlerde geleneksel giyimlerini giyen gençlere rastlanmaktadır (Resim: 20).

Bu yöredeki bazı köylerde yer alan Alevi inanç ve düşüncesi, günlük yaşamda etkinliğini göstermekle beraber, gelin giyiminde Alevi inançlarının sürdürdüğü dikkati çeker. Al ve yeşil renkler en sevilen renklerdir. Bu renklerin Türkmen kadını için bir anlamı vardır. Örneğin, gelin olan kızlar mutlaka kır-

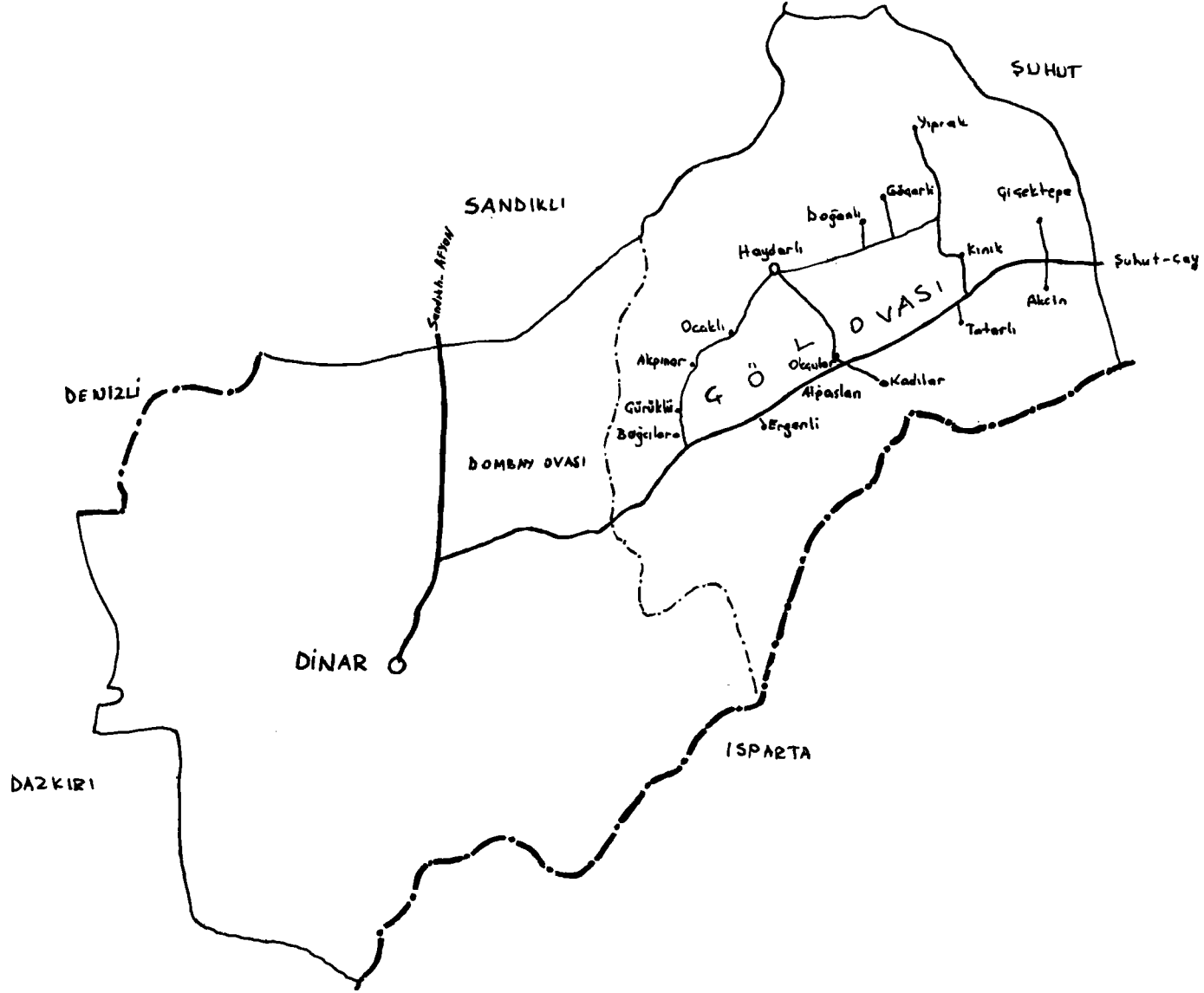
mızı giyer, kırmızı ve yeşil pullu duvak örterler. Kırmızı muradı, yeşil soyu belirler. Gelin başına takılan çok renkli (genellikle yedi renk) tüylerden oluşan taç ise Fatımaana kuşağı - göç kuşağını simgeler³.

Çöl Ovası Türkmenleri'nde giyim, çok parçalı ve çeşitli süslerle donanmasına rağmen ana hatları ile diğer Türkmen giyimlerine benzemektedir.

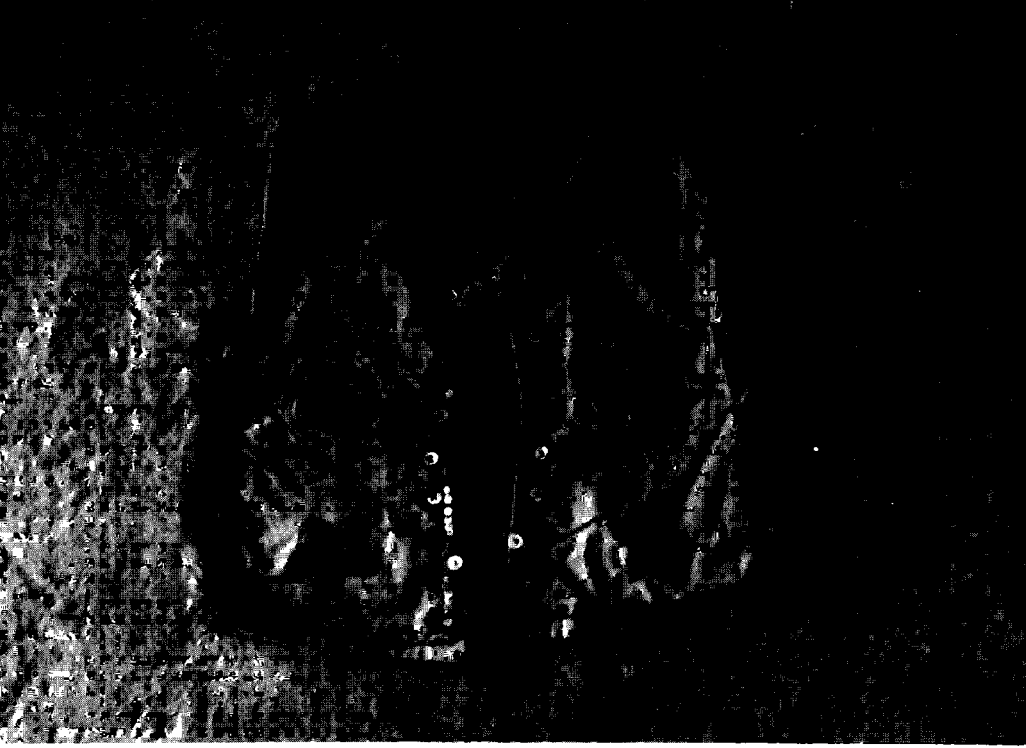
Özetle, Türkmen giyimi bütün özellikleri ile bir göçebe giyimi olduğundan, bu tarz yaşantıya kolaylıklar sağlayacak niteliktedir. Üst üste giyilen üç eteklerle doğa koşullarına karşı korunulduğu gibi uçkur kısmı kalçada bağlanan, top don denilen paçaları büzmeli şalvarda her türlü hareketde kolaylık sağlamaktadır.

Bu çalışma Afyon'un bir yöresinin, Çöl Ova'sının giyim kuşam geleneğini bir ölçüde aksettirmekte, giyim kuşam geleneğimizin ne denli zengin olduğunu göstermektedir. Yaşantımızda değişim kaçınılmazdır. Ancak geleneksel kültürümüzü de yaşatarak, gelecek kuşaklara intikal ettirmek zorunda olduğumuzu da unutmamalıyız.

(3) Dr. Ayten SÜRÜR, Ege bölgesi kadın kıyafetleri 1983 İst. Sayfa 42.

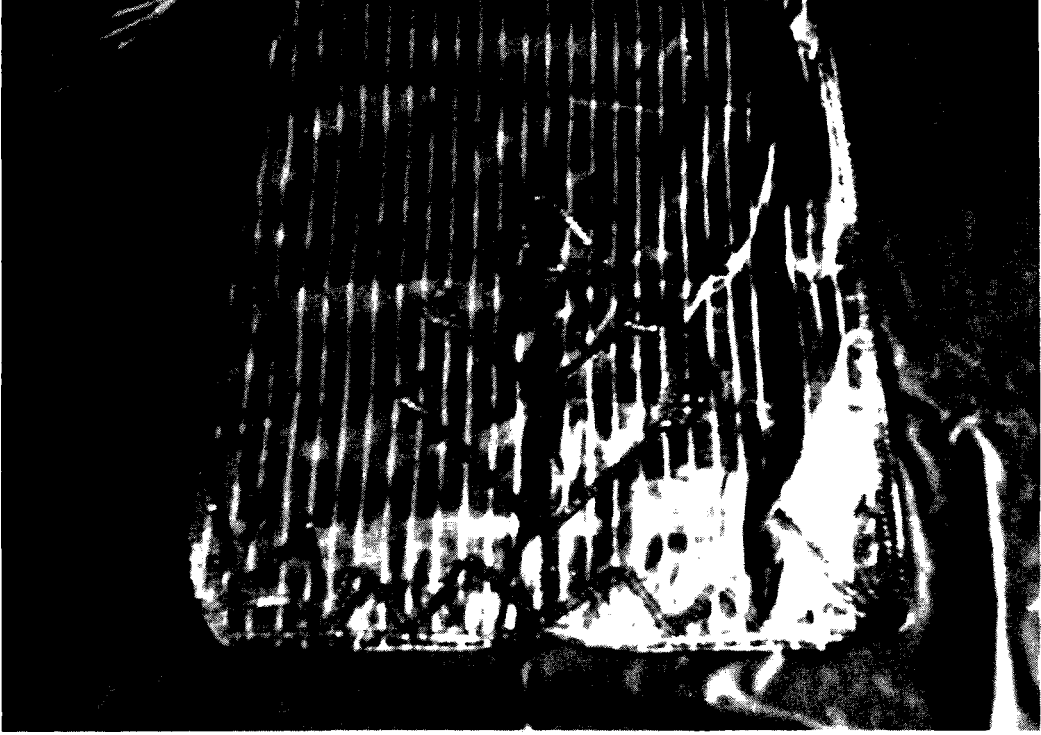
Harita: 1- Afyon ili Dinar ilçesi Çöl Ovası'nın konumunu gösterir harita

Resim: 1- "Sıkma, delme, can sıkı" gibi çeşitli adlar alan aplike yelek

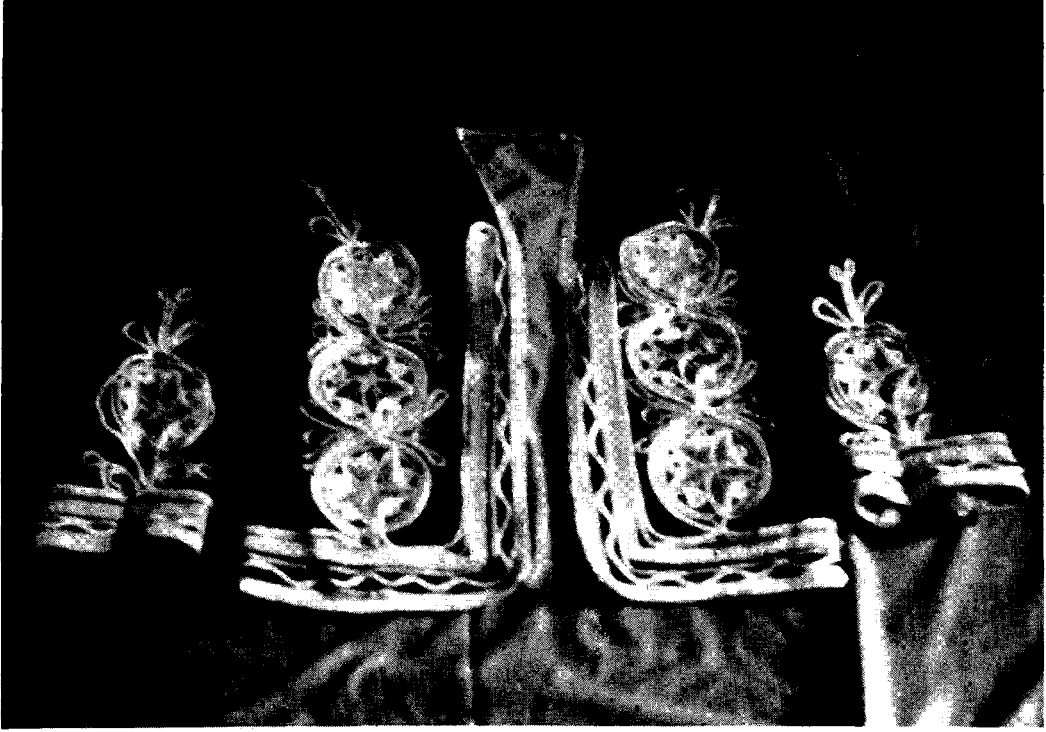
Resim: 2- Üzeri gümüş paralarla süslenerek "akça" veya "ahça" adını alan yelek

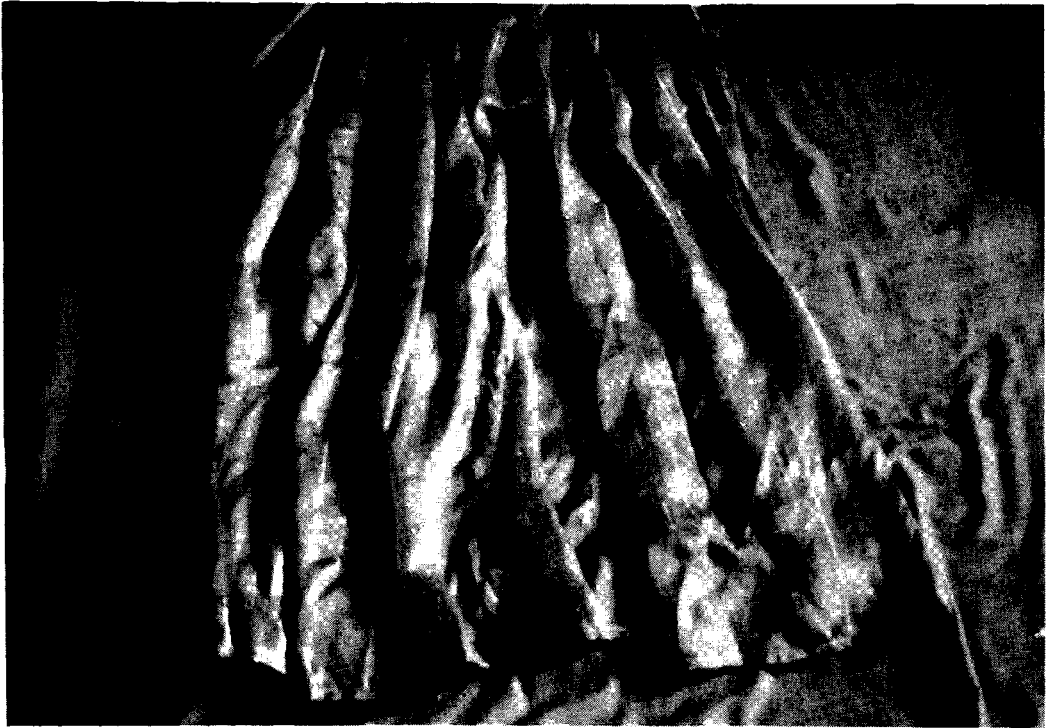
Resim: 3- Üç etek arkasına işlenen hayat ağacı motifi

Resim: 4- Dam boncukları takılarak süslenen sarka

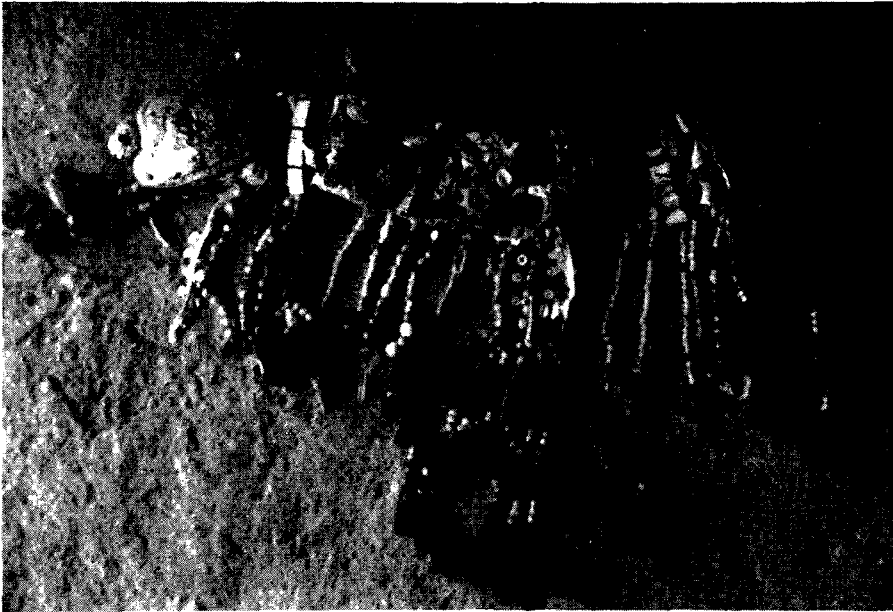
Resim: 5- Sırma ve su taşı işli sarka

Resim: 6- Fıta, öncek

Resim: 7- Üzeri paralarla uçları püskül ve boncuklarla süslü art koza

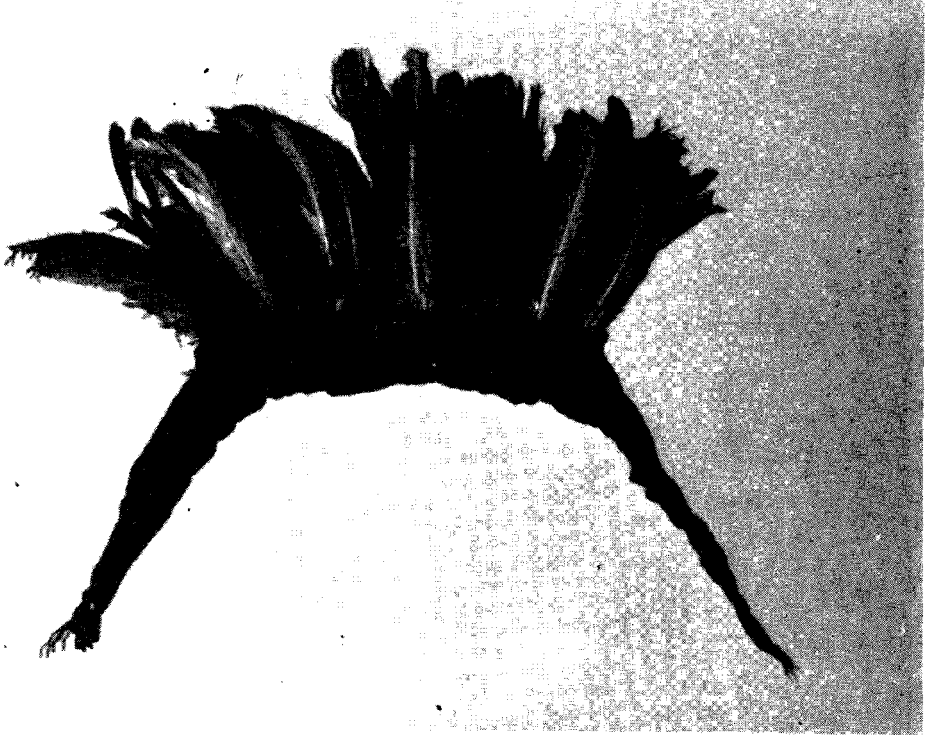
Resim: 8- Üzerine art ve yan kozalar iliştirilen boncuklarla süslü çingilli kapak kuşağı

Resim: 9- Üzeri kabaralı mes ve lâstığı

Resim: 10- Zülûf askılı terlik

Resim: 11- Renkli tüylerden yapılarak gelin başı süslemesinde kullanılan tozağı

Resim: 12- Alındaki çekilerin üzerine takılan arabeli

Resim: 13- Çöl Ovası'ndan yeni gelin giyimi ve baş süslemesi

Resim: 14- Çingilli kapak kuşağın belde önden görüntüsü

Resim: 15- Çingilli kapak kuşağın belde arkadan görüntüsü

Resim: 16- Sırma işli yağlık yerine öne tutulan püsküllü örtü

Resim: 17- Çöl Ovası genç kadın giyimi

Resim: 18- Gelin başının bağlanması, önden

Resim: 19- Gelin başının bağlanması, arkadan

Resim: 20- Düğün töreninde geleneksel giysileri ile genç kızlar

